

RUZSA GYÖRGY

Egy talányos ezüst ikonborító. Megjegyzések Alekszej Sztyepanov moszkvai ötvösműhelyének Csernyigovi Szent Feodoszjij ikonjához készült ezüstrizájához

Csernyigovi Szent Feodoszjij érsek (oroszul Феодосий Черниговский, világi nevén Polonyickij Uglickij) a Podolszki Kormányzóságban született az 1630-as években.¹ Papi családból származott. Tanulmányainak egy részét Kijevben végezte a híres Kijevi Akadémián (Academia Kiioviensis Mohileana, Киево-Могилянська академия [1659–1817]). Itt számos későbbi kitűnő tudóssal együtt tanult, mint például Szimeon Polockijjal (1629–1680), a nagyhírű teológussal, költővel és fordítóval, Varlaam Jaszinszkijjal (1627–1707), aki később a krakkói katolikus akadémián folytatta tanulmányait, majd metropolita lett és Antonyj Ragyivilovszkijjal (1620–1688), aki szentbeszédek gyűjteményét 1676-ban adta ki *Az Istenszülő Mária kertje* címmel, melyben az Istenszülő szűzi fogantatásának katolikus tanítását ismerteti.

Csernyigovi Szent Feodoszjij valószínűleg külföldön fejezte be tanulmányait. Később visszatért Kijevbe, ahol a híres Kijevi Barlangkolostorban lett szerzetes Feodoszjij néven. A Feodoszjij nevet a kolostor egyik alapító szerzetesének, Szent Feodoszjij Pecszerszkijnek (1008 k.–1074.) (Barlanglakó Szent Teodóz) tiszteletére választotta, aki egyébként Szent Magyar Mózes szerzetestársa volt. 1664-ben a Kijevo-Vidubickij-kolostor főnöke lett. Itt kitűnő egyházi énekkart szervezett, melyet még Moszkvában is nagyra értékelték.

1688-ban Szent Feodoszjijt a csernyigovi Jeleckij Uszpenszkij kolostor archimatriájává nevezték ki. 1692-ben ünnepélyesen, a moszkvai Kreml Uszpenszkij-székesegyházában kézrátétellel csernyigovi érsekké szentelték fel.² Jogosult lett arra, hogy az istentiszteletet *szakkosz*ban végezhesse. Ez a jog abban az időben kizárólag a pátriárkát és a metropolitákat illette meg. Művészettörténeti szempontból is figyelemre méltó, hogy Szent Feodoszjij érsekként jelentős templom- és kolostorépítkezéseket szervezett. Gondoskodott továbbá a csernyigovi egyházi iskolák magas színvonaláról, ezekbe az iskolákba tudós szerzeteseket hívott Kijevből. Hagiografusai hangsúlyozzák a szent megbocsájtó személyiségét, békeszeretetét, szigorú igazságosságát és mély együttérzését

1 | А. Ф. Тарасенко: *Святитель Феодосий архиепископ Черниговский*. Дубно, Мелиса, 2005.

2 | *Черниговские епархиальные ведомости* (ЧЕВ) 1868. №11. p. 527.

Ruzsa György (1947) – művészettörténész, professor emeritus, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, az MTA doktora, ruzsaagyorgylajos@gmail.com

<https://doi.org/10.36373/em-2024-2-7>

Csernyigovi Szent Feodoszj. Fa, litográfia fémlemezen. Ezüstborítója: Alekszej V. Sztjepanov műhelye, Moszkva, 1883–1889. Magántulajdon. Ltsz.: RU 149.

és segítségét mindazoknak – és nem csak a pravoszlávoknak –, akik tanácsért és pártfogásért hozzá fordultak.

Csernyigovi Szent Feodoszj Csernyigovban, 1696. február 5-én hunyt el. A Szent Boriszról és Szent Glebről elnevezett csernyigovi székesegyházban temették el. Később, csak 1896. december 9-én kanonizálták.

Azonnal megragadnak a bemutatásra kerülő ezüst ikonborító (*riza*) mesteri domborításai, finom aprólékos vésései, és az itt-ott még föllelhető gondosan megkomponált aranyozása.³ Ez a kiváló ezüst ikonborító Alekszej V. Sztjepanov műhelyéből származik. Erről tanúskodik a műhely ötvösjegye, vagyis szögletes pajzsban cirill betűs А С (azaz А Sz) monogram, mely Alekszej V. Sztjepanov (Алексе́й В. Степа́нов) műhelytulajdonost jelöli. Ez az ezüstműves műhely 1883 és 1895 között működött Moszkvában. Ám az

³ | Az ikon: fa, litográfia fémlemezen. Ezüst borítója: Moszkva, Alekszej V. Sztjepanov műhelye, 1883–1889. 17,5 x 13,7 cm. Magántulajdon. Ltsz.: RU 149.

ikonborító datálását tovább pontosíthatjuk. Az említett ötvösjegytől jobbra jól láthatóan próbajegy is található. Ovális pajzsban 84-es szám, mely 84 zolotnyikos ezüstfinomsági fokot jelöl, és ugyane pajzsban helyezkedik el egy nagyon kicsiny ábrázolás, azaz Szent György legyőző a sárkányt. Ezt a próbajegyét az 1880-as években használták Moszkvában. Tehát ikonborítónk és egyben ikonunk készítési idejét az 1883 és az 1889 közötti évekre tehetjük.

A nimbusz bal oldalába is ütöttek két ötvösjegyet. Az egyik a már említett próbajegy, de a mesterjegy vagy műhelyjegy olvashatatlan. Gyakran, ha a nimbusz nagyobb méretű, külön készült és jelentős munka volt – miként esetünkben – akkor azt ötvösjegyekkel külön is jelölték. A nimbusz formája, vésései és különösen a püspöksüveg aprólékos, finom ábrázolása bravúros ötvösmunka.

Alekszej V. Sztyepanov műhelyéből a moszkvai Állami Történeti Múzeum (ГИМ) egy véséssel díszített tejeskannát, egy niellóval díszített cigarettaárcát és egy kis ezüstdobozt őriz.

Alekszej Sztyepanov műhelyében gondos munka folyt. Jól ismerték Csernyigovi Szent Feodoszj hagiográfiáját, tudták, hogy a szent – miként említettük – jogosult lett arra, hogy az istentiszteletet *szakkoszban* végezhesse, mely jog abban az időben kizárólag a pátriárkát és a metropolitákat illette meg. Így tehát *szakkoszban* jelenik meg előttünk. Egyébként a *szakkosz* (görögül *σάκκος*, órákos oroszul *саккос*) a „zsák” szóból származik, s egyszerű szabású, elől zárt, rövid ujjú főpapi ruha, mely gyakran díszesen hímzett. Az ezüst ikonborítón is hímzésekre utaló finom véséseket látunk. *Szakkosza* alatt, lent kilátszik *sztiharionja* (görögül *στιχάριον*, oroszul *смухарь*). Ennek a tunikából eredő, bokáig érő, ingszerű egyházi ruhának színe egyébként mindig fehér, mely az örömet, a feltámadást, az égi liturgiát szimbolizálja. (Latin megfelelője az *alba*, a miseing.)

Domborított és vésett formában jelenik meg a püspök *ómophorionja* (görögül *ὠμοφόριον*, oroszul *омофор*), vagyis püspök öltözetének az a lényeges része, amely széles, hosszú fehér, sálszerű textil, s a nyakat körbevéve a vállon helyezkedik el. Ez a tárgy az elveszett báránra utal, amit a Jó Pásztor, Krisztus a vállára vett.

Talán kevésbé ismert és szokatlan a főpapi pástorbotján (*poszok*) lévő *szulok*. Ezt is gondosan ábrázolta az ötvösmester. A *szulok* (oroszul *сулок*, *супок*) csak az orosz egyházban használatos, két részből álló kendő, s célja, hogy a főpap kezét megvédje a hidegtől. Az alsó rész a pástorbot hidegétől, míg a felső rész a hideg levegőtől véd. Gyakran díszítik szőlőindával, szőlőlevéllel és szőlőfürttel. Itt, az ezüstborítón azonban csak geometrikus formájú apró véséseket látunk.

Ugyancsak gondosan ábrázolt az a négyszögletes szövet, az *epigonation* (görögül *ἐπιγονάτιον*, oroszul *палица*), amelyet a keleti egyházban a főpapak jobb oldalt, a derék alatt hordanak kardszerűen az egyik sarkánál felfüggesztve. A lélek kardját és a feltámadt Krisztus győzelmét jelképezi utalva a Biblia következő szavaira: „Az idvesség sisakját is fölvegyétek, és a Léleknek kardját, a mely az Isten beszéde.” (Ef 6,17)

Hogy mennyire aprólékos – és az ötvösmester liturgikus tudását mennyire jól tükrözi – ez az ezüst ikonborító, azt az is jelzi, hogy még a kicsiny *porucsi* (oroszul *поручи*) ábrázolása is megfigyelhető Csernyigovi Szent Feodoszj jobbján. A *porucsi* kézelőszerű egyházi ruhakiegészítő. Krisztusnak a passió során a kezét összekötő kötelet szimbolizálja. (A latin egyházban ennek nagyjából a *manipulus* felel meg.)

A késői ikonokon a keresztény számmisztika és számszimbolika csak kisebb mértékben jelenik meg és kevésbé tudatosan. Ikonunkon azonban egy kicsit nagyobb hangsúlyt

kap. A fényugarak hármas vonalakba rendeződnek utalva a Szentháromságra. A szent *szakosza* elján kibukkanó *sztiharionon* négy ráncot látunk, vagyis szimbolizálja mindez a négy evangélistát. Az ikonborító négy sarkán egy-egy András-keresztet figyelhetünk meg. Ugyanígy nem véletlen, hogy az *epigonationon* négy négyszöget ábrázoltak, melyek szintén a négy evangélistára emlékeztetnek. Nyolc zománc képecskeformát látunk a püspöksüveg alsó részén. Az ókeresztény teológia szerint Krisztus feltámadásának napja a teremtés nyolcadik napjának számított. (A keresztelődmedencék és keresztelőkápolnák nyolcszögű alaprajza ilyen értelemben a keresztelés utáni új élettel hozható összefüggésbe.) A püspöksüveg közepén függőlegesen fogazatos dísz helyezkedik el hét csúcsot alkotva, utalva a teremtés hét napjára, az Istenszülő hét fájdalmára vagy éppen az irgalmasság hét cselekedetére. (Az irgalmasság hét cselekedete Máté evangéliuma [Mt 25,31–46] szerint az éhezőknek enni, a szomjazóknak inni, az idegeneknek szállást, a ruhátlanoknak ruhát adni, betegeket meglátogatni, foglyokat meglátogatni és Tóbiás [Tóbiás 1,17 skk] szerint a holtakat eltemetni). A *szulok* alsó részére pedig hat csúcsot alkotó fogazatos dísz véset az ötvösmester, sejtetve azt, hogy Isten hat nap alatt teremtette az eget és a földet. Ez a fogazatos dísz egyébként több helyen is megjelenik, ám itt nincs számszimbolikai vonatkozása. A keretmezőn tíz, nyolcasra emlékeztető dísz számolhatunk meg, melyek a tízparancsolatot jelképezik. Érdekes, hogy a fényugarak a *pozjom*, vagyis a földi világ ábrázolásának felső részén tíz-tíz kicsiny dombocskában végződnek.

A mesterségbeli és művészeti tudás, az ikonográfiai ábrázolás és a szimbólumok vonatkozásban rendkívül színvonalas, gazdag és sok rejtett értéket kibontó, ezüst ikonborító alatt különös ábrázolás rejlik. A szent arca bádogra felvitt litográfián jelenik meg. Az arcot lakkal vonták be, hogy a festett ikonok hatását keltse.

Figyelemre méltó, hogy az ikon Csernyigovi Szent Feodoszj kanonizációja előtt készült, s az ilyen ábrázolások kivételesek, rendkívül ritkák. Ám napjainkban, miután e szentet nagy tisztelet övezi, nagyon népszerű, számos új festett ikonon örökítették meg. Ezért korai ábrázolásai történeti vonatkozásban is igen értékesek.

A bemutatott ikon első látásra talán egyszerűnek tűnik, de beható vizsgálat után sok mindent elbeszél. Nem véletlen, hogy Nagy Szent Baszileosz (†379.) egyházatya az ikont csendes elmélkedésre, imádságra és jámbor cselekedetekre buzdító szentbeszédnek nevezte. Szerinte az ikon lényege: „Amit a szentbeszéd mond a fülnek, azt mutatja meg csendben az ikon.”⁴

An Enigmatic Silver Icon Cover. Notes on the Silver Riza for the Icon of St. Feodossii of Chernigov from the Moscow Goldsmith Workshop of Alexei Stepanov

Keywords: Russian Icons, Moscow Goldsmith Workshop of Alexei Stepanov, St. Feodossii of Chernigov, Russian Silver Icon Covers (riza), Christian Number Mysticism

The study briefly presents the hagiography and iconography of St. Feodossii of Chernigov. It analyzes in detail the silver cover (riza) of the icon of St. Feodossii. The author also deals with Christian number mysticism in connection with this icon cover.

4 | J. P. Migne (éditeur): *Patrologiae Cursus Complectus*. Tom. 31. Paris, 1885. 509A.